

A. Felling, J. Peters en P. Scheepers, **Theoretische modellen ter verklaring van etnocentrisme**. ITS, Nijmegen 1986, 212 p.

Het boek van Felling c.s. is een voorstudie in het kader van het project 'Sociaal-culturele ontwikkelingen in Nederland' (SOCON). Het Soconproject is een samenwerkingsverband tussen de universiteiten van Nijmegen en Tilburg, waarin middels enkele nationale surveys (1985, 1990) met name de politieke en culturele opvattingen van de Nederlanders in de jaren tachtig worden onderzocht. De centrale vraagstelling van hun studie formuleren de auteurs als volgt (p. 14): welke factoren zijn van invloed op de uiteenlopende mate waarin etnocentrisme tegenover de allochtone etnische groepen voorkomt?

In hoofdstuk 1 richten Felling c.s. zich op het begrip etnocentrisme. Het onderscheid met verwante begrippen als racisme, racialisatie en xenofobie wordt aangegeven en de auteurs laten zien dat stereotype en vooroordeel in het begrip etnocentrisme opgesloten liggen. Etnocentrisme wordt gedefinieerd als een complex van positieve attitudes ten opzichte van ingroups en negatieve ten opzichte van outgroups. Etnocentrisme kan in deze definitie van toepassing zijn op verschillende ingroup-outgroup verhoudingen; Felling c.s. richten zich echter op de verhouding van autochtone Nederlanders ten opzichte van etnische minderheden.

In hoofdstuk 2 selecteren de auteurs aan de hand van een conceptueel schema enkele theorieën ter verklaring van etnocentrisme. Dit schema bestaat uit een 2×3 matrix waarin enerzijds het criterium wordt gehanteerd of theorieën conditioneel of onconditioneel zijn, anderzijds het criterium niveau van analyse: richt een theorie zich op maatschappelijke factoren, primaire en secundaire netwerken of intrapsychische factoren? Felling c.s. kiezen ter verklaring van etnocentrisme voor conditionele theorieën op het niveau van maatschappelijke factoren. Voor conditionele theorieën omdat deze etnocentrisme op een meer volledige wijze kunnen verklaren dan onconditionele, zij houden immers rekening met de condities waaronder etnocentrisme varieert; voor theorieën op het niveau van maatschappelijke factoren omdat de maatschappelijke onzekerheid in Nederland in de jaren tachtig op velerlei gebied groot is en het van belang lijkt om de invloed hiervan op etnocentrisme na te gaan. Drie theoretische perspectieven worden zo geselecteerd: de autoritarismetheorie, de anomietheorie en de sociale conflicttheorie.

In hoofdstuk 3 wordt de autoritarismetheorie uitgewerkt. Sterk wordt geleund op de theorievorming van Fromm uit de jaren dertig waarin autoritarisme wordt opgevat als een effect van verdringing. De autoritaire persoon beschikt over een zwak ich dat de impulsen uit het es niet kan verdringen. Deze verdringing kan alleen gerealiseerd worden middels het über-ich en/of autoriteiten. Vandaar dat de autoritaire persoon zich onderwerpt aan hogere machten en de 'zwakken' minacht. Duidelijk is dat etnische minderheden tot de

zwakken gerekend moeten worden, waarmee ook de bijna altijd gevonden hoge correlatie tussen autoritarisme en etnocentrisme verklaard is. De vraag nu is welke factor de katalysator of oorzaak van het verdringsproces zou kunnen zijn. Volgens Felling c.s. is een mogelijke oorzaak statusangst; zo komen zij tot een theoretisch model waarin statusangst en statusfrustratie leiden tot autoritarisme, welke houding vervolgens leidt tot etnocentrisme en ook conservatisme.

In hoofdstuk 4 volgt een soortgelijke modelbouw ten aanzien van anomie. Statusangst en statusfrustratie leiden tot anomie: het gevoel niet meer tot de maatschappij te behoren en het missen van identificatiemogelijkheden met anderen. Het centrale mechanisme dat statusangst omzet in anomie is dissonantiereductie: omdat mensen geen respectabele maatschappelijke status kunnen bereiken, keren zij zich van deze maatschappij af. Statusangst leidt zo tot anomie en anomie – zo weten we uit empirische studies – tot etnocentrisme.

In hoofdstuk 5 worden sociaal-psychologische en sociologische theorieën over conflict behandeld. Statusangst leidt tot subjectief ervaren dreiging van concurrentie tussen groepen mensen, hetgeen op zijn beurt tot ingroup-outgroup differentiatie en dus tot etnocentrisme aanleiding geeft.

Op deze manier komen Felling c.s. tot een lineair structureel model ter verklaring van etnocentrisme. In het model zijn statusangst en statusfrustratie primaire causale factoren die leiden tot autoritarisme, anomie en subjectief ervaren dreiging van concurrentie; deze drie factoren leiden vervolgens tot etnocentrisme en conservatisme.

Ik maak enkele evaluatieve opmerkingen over de studie.

1. Het begrip etnocentrisme wordt zorgvuldig omschreven. Het tweezijdige aspect van etnocentrisme: negatieve houding ten aanzien van outgroups, in combinatie met een positieve houding ten aanzien van de ingroup wordt benadrukt. Ook in de operationalisatie van etnocentrisme wordt hiermee rekening gehouden.

2. Bij de operationalisatie van autoritarisme en anomie wordt nauwkeurig te werk gegaan. Bij autoritarisme worden de negen subsyndromen alle geoperationaliseerd, hetzelfde geldt voor de vijf componenten uit de anomieschaal van Srole. Een en ander betekent dat de resultaten van Felling c.s. van betekenis zullen zijn ten aanzien van de oorspronkelijke concepten. Dat is van belang omdat in survey-onderzoek heel vaak verwaterde versies van bij voorbeeld de autoritarismeschaal worden gebruikt.

3. De primaire causale factoren in het opgestelde verklaringsmodel zijn statusangst en statusfrustratie; interveniërende factoren zijn autoritarisme, anomie en ervaring van dreigende concurrentie. Merkwaardig is dat het theoretisch zwaartepunt van het boek de bemiddelende factoren betreft en niet de primaire causale factoren. Theoretische uitweidingen over statusangst en statusfrustratie zal men tevergeefs zoeken. Ik begrijp dat niet goed; waarom hebben de auteurs geen gebruik gemaakt van belangrijke en in dit kader relevante sociologische theorieën als de statusinconsistentietheorie of de subjectivistische variant hiervan, de mentale incongruentietheorie?

4. Het meest discutabel in het boek lijkt mij de wijze waarop de auteurs in hoofdstuk 2 de theorieën ter verklaring van etnocentrisme selecteren. Ten eerste omdat in het schema dat zij hiertoe gebruiken, de primaire causale factoren uit hun verklaringsmodel, statusangst en statusfrustratie, niet als theoretische concepten zijn opgenomen. Ten tweede omdat de keuze voor theorieën die zich richten op maatschappelijke factoren – de autoritarismetheorie, de anomietheorie en de conflicttheorie – een schijnkeuze is. De centrale verklarende mechanismen in deze theorieën zijn voornamelijk intrapsychisch van aard; bij autoritarisme gaat het om verdringing, bij anomie om dissonantiereductie en bij de conflicttheorie om het zondebokmechanisme. Mij ontgaat de reden om deze theorieën 'maat-

schappelijk' en niet 'intrapsychisch' te noemen. Overigens doet deze kritiek niets af aan het belang van het boek van Felling c.s. ten aanzien van het bieden van een verklaringsmodel voor ethnocentrisme; wel geeft zij aan dat de wetenschapstheoretische fundering voor de keuze van de theoretische perspectieven niet sterk is.

Mijn conclusie is dat het boek van Felling c.s. een aanrader is voor onderzoekers op het gebied van politieke en culturele opvattingen.

W. Meeus

Claudia Biegel, Anita Bocker en Kennet Tjoen-Tak-Sen, **Rassendiscriminatie... tenslotte is het verboden bij de wet.** Tjeenk Willink, Zwolle 1987, 159 p.

Uit allerlei onderzoeken is genoegzaam bekend geworden dat etnische minderheden in Nederland regelmatig met discriminatie van de zijde van Nederlanders te maken krijgen. Discriminatie is sinds 1971 wettelijk strafbaar. Bij nader onderzoek bleek evenwel dat de antidiscriminatieartikelen uit het Wetboek van Strafrecht weinig toegepast worden, terwijl de mogelijkheden om aangifte te doen van discriminatie juist de laatste jaren uitgebreid zijn. De drie onderzoekers, verbonden aan het Instituut voor Rechtsociologie te Nijmegen, verrichtten in opdracht van het ministerie van Justitie onderzoek naar de vraag waarom zo weinig discriminatieklachten uiteindelijk voorgelegd worden aan een strafrechter. Zij gingen na welke selectiemomenten en selectieoverwegingen toegepast worden door respectievelijk mensen die zich op enigerlei wijze gediscrimineerd voelen (klagers), instanties die deze klachten in behandeling nemen (intermediaire organisaties, zoals advocaten en gemeentelijke en particuliere meldpunten), de politie en het Openbaar Ministerie.

Uit het onderzoek blijkt dat klagers reeds veelvuldig discriminatie ervaren hebben alvorens zij aangifte doen van een geval van discriminatie waar zij naar hun gevoel niet meer om heen kunnen. Naar schatting wordt minder dan 30% van de grieven inzake discriminatie omgezet in klachten. Intermediaire organisaties selecteren ook streng voordat zij besluiten om een klacht aan een strafrechterlijke instantie voor te leggen, hetgeen met ongeveer 25% van de geregistreerde klachten gebeurt. Deze organisaties doen dat pas wanneer de klacht relatief duidelijk is: wanneer er bij voorbeeld getuigen en/of bewijzen voorhanden zijn. De politie krijgt weinig te maken met klachten over discriminatie. En wanneer dat gebeurt, heeft zij de neiging om deze klachten te transformeren naar andere strafrechterlijke noemers (vernieling of bedreiging), welke dan routinematig afgehandeld worden. Klachten over de politie zelf worden veelal informeel afgehandeld. Zowel de politie als de intermediaire organisatie blijken met name terughoudend wanneer de discriminatie zich voordoet in voortdurende relaties (tussen burens bij voorbeeld), omdat zij verwachten dat het strafrecht dan polariserend zal werken. Het Openbaar Ministerie seponereert 50% van de discriminatiegevallen, veelal wegens gebrek aan wettig bewijs. Ook het Openbaar Ministerie is terughoudend om klachten over discriminatie binnen voortdurende relaties door te sluisen. Daarentegen blijken vooral klachten over discriminatie in het uitgaansleven wel voorgelegd te worden aan de strafrechter.

Bij vrijwel alle betrokkenen bestaat onduidelijkheid over de definitie van discriminatie. De betreffende wetsartikelen bieden veel ruimte voor interpretatie. Deze onduidelijkheid leidt tot onzekerheid bij betrokkenen: is dit nu wel of geen discriminatie en zijn er nu wel of niet voldoende bewijzen voor? Daarom is de belangrijkste aanbeveling van het boek gericht aan officieren van justitie: zij zouden duidelijkheid moeten scheppen over de inhoud van de wettelijke antidiscriminatie-norm.

Deze studie is uniek in Nederland. Het is de auteurs gelukt om hun vragen duidelijk te koppelen aan de rechtssociologische theorievorming. Zij slagen er steeds in om de op creatieve wijze verzamelde gegevens te verbinden met de onderzoeksvragen. De resultaten worden, waar mogelijk, vergeleken met studies in andere landen. De studie is in zeer heldere bewoordingen gesteld. Het informatiegehalte is hoog. Deze studie is niet alleen van belang voor vertegenwoordigers van de strafrechterlijke macht; wellicht nog meer voor vertegenwoordigers van de intermediaire organisaties die verscheidene logistieke adviezen aangereikt krijgen.

Peer Scheepers

M. Akkermans, H. Doorewaard en F. Huijgen (red.), **Autonomie als arbeidssociologisch vraagstuk**. Kerckebosch BV, Zeist 1987, 237 p.

J.A.P. van Hoof zal in 1963 niet hebben vermoed dat bijna vijftig jaar later het thema 'autonomie' centraal zou staan in de vriendenbundel die hem is aangeboden ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de Sociologie van Arbeid en Bedrijf aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. De keuze van het thema is niet alleen een vriendelijke verwijzing naar zijn interessante proefschrift *Autonomie en motivatie van arbeiders in industriële bedrijven*. Autonomie staat in de jaren tachtig internationaal meer dan ooit in het centrum van arbeidssociologisch onderzoek en krijgt veel aandacht in het maatschappelijk debat over nieuwe vormen van werkorganisatie. Zoals te verwachten was, wordt het begrippenkader uit Van Hoofs dissertatie in de afscheidsbundel uitvoerig geciteerd. Bovendien wordt vastgesteld dat het nog steeds hout snijdt. Opmerkelijk is echter dat deze theoretische noties in het recente debat over autonomie vrijwel geen rol hebben gespeeld, ook niet in het werk van de nu citerende auteurs. Je moet kennelijk vertrekken om weer ontdekt te worden.

De bundel bestaat uit vijftien bijdragen van negentien schrijvers. Na inleidende stukken (redactie, Van Dijck) over Van Hoof en over de ontwikkeling van het autonomiebegrip wordt autonomie als arbeidssociologisch vraagstuk onder vier gezichtspunten beschouwd. Het eerste is 'autonomie en kwaliteit van de arbeid'. Bij dit gezichtspunt zijn artikelen ondergebracht over de aansluiting tussen onderwijs en arbeid (Geurts, Hövels, Van Onna) en over professionele arbeid (Mok). Het tweede gezichtspunt is 'autonomie en medezeggenschap'. De artikelen gaan over de invloed van ondernemingsraden op de flexibele organisatie (Warmerdam, Kraaijkamp, Van den Berg, Heijink), bepalingen over de organisatie van het werk in CAO's (Wouters, Akkermans) en over de dialectische relatie tussen ondernemingsraad en vakbond (Akkermans, Wouters). Ten derde wordt autonomie beschouwd vanuit het gezichtspunt 'kwaliteit van de organisatie'. De Sitter beschrijft de beheersingsstructuur van de voorbereidende en ondersteunende functie; Van Westerlaak behandelt ervaringen met kwaliteitskringen en kwaliteitszorg in relatie tot autonomie en motivatie van medewerkers; Buitendam verkent de randvoorwaarden voor flexibiliteit in ambtelijke organisaties; Hamaker vergelijkt oud en recent onderzoek naar het wervingsbeleid van bedrijven. Het vierde gezichtspunt is autonomie in relatie tot 'sociale beheersingsstrategieën van het management'. Huijgen geeft een inleiding in deze problematiek en vervolgens vergelijken Doorewaard, Regtering en Riesewijk het begrip 'positionele motivatie' van Van Hoof met het begrip 'gereguleerde identiteit' uit de arbeidsprocesbenadering. De redacteurs van het boek hebben afgezien van het schrijven van een integrerende slotbeschouwing, een activiteit waarin Van Hoof een meester is. De lezer moet dus zonder hulp zelf de balans opmaken.

Voor welke lezers is de bundel interessant? Behalve degenen die met Van Hoof hebben gewerkt zullen vooral de arbeids- en organisatiewetenschappers het boek met belangstelling lezen. Daarnaast kunnen afzonderlijke artikelen van belang zijn voor onderzoekers en beleidsmensen die te maken hebben met de in een bepaald artikel behandelde problematiek. Voor de vakwetenschappers zijn niet zozeer de afzonderlijke bijdragen interessant, omdat enkele een variatie zijn op eerder gepubliceerde onderzoeksverslagen en opinies. Het aardige zit hem in het overzicht en de mogelijkheid van vergelijking.

Een voorbeeld van zo'n vergelijking kan de operationalisatie van het begrip autonomie zijn. Alvorens daaraan te beginnen moet wel een zekere selectie worden gemaakt uit de gebruikte autonomiebegrippen. Soms is autonomie er vanwege het thema een beetje met de haren bijgeslept. Dat maatschappelijke actoren een relatieve autonomie hebben ten aanzien van de relatie onderwijs-arbeidsmarkt kan weliswaar zo gezegd worden, maar deze betekenis van autonomie staat wat ver af van de arbeidssociologische. Belangrijker in het betreffende artikel is het pleidooi voor een beroepentheoretische benadering, juist in een tijd dat veranderingen in de productieorganisatie tot een vervaging van het beroep als zodanig lijken te leiden. Een ander voorbeeld van een mijns inziens ongelukkig gebruik van het begrip autonomie is de koppeling ervan aan kwaliteitskringen in de zin van verhoging van het probleemoplossend vermogen, aanboren van talenten, verbetering van communicatie en vergroting van betrokkenheid onder medewerkers. Dit autonomie noemen verhoudt zich slecht tot een conclusie elders in hetzelfde artikel, dat kwaliteitskringen leiden tot een intensivering van managementcontrole. De interessantste bijdragen aan de operationalisatie van autonomie zijn van Mok en van Doorewaard e.a. Mok zet in een diagram twee dimensies uit. De ene is arbeidsverdeling (conceptie, uitvoering), de andere is procedures (substantief, regulatief). De tweede indeling loopt parallel met zijn bekende onderscheid tussen arbeidstaakbeheersing en arbeidsvoorwaardenbeheersing. De vier aldus ontstane kwartielen worden aangeduid met taakautonomie (substantief/uitvoering), professionele autonomie (substantief/conceptie), bestuurlijke autonomie (regulatief/conceptie) en stijlautonomie (regulatief/uitvoering). Van elk type autonomie worden vervolgens enkele voorbeelden gegeven.

Doorewaard e.a. vergelijken de van hen reeds bekende operationalisatie van beheersing en autonomie in de traditie van de arbeidsprocesbenadering met het door hen in schema gebrachte theoretisch kader van Van Hoof ten aanzien van leidinggeven, autonomie en motivatie. De theoretische en maatschappelijke achtergronden van beide benaderingen zijn zeer verschillend. Van Hoof (1963) vat het bedrijf op als sociaal systeem en maakt functionele analyses. In de jaren zeventig werd dit type benadering scherp bekritiseerd omdat sociale verandering er onvoldoende mee verklaard kon worden en aan ongelijke machtsposities te weinig aandacht werd besteed. Doorewaard e.a. staan in deze maatschappijkritische traditie. Zij vatten het bedrijf op als arena en maken machts- en belangenanalyses. Overigens kregen zij in de vakgroep van Van Hoof alle ruimte om hun benadering uit te werken. De vergelijking anno 1987 van beide benaderingen door Doorewaard e.a. leidt tot conclusies die kunnen worden samengevat in de uitspraak dat er meer overeenkomsten dan verschillen zijn. Zo heeft men elkaar op de valreep toch nog gevonden.

Helaas ontbreekt in de vriendenbundel een lijst met de publikaties van Van Hoof. Doordat in de artikelen vrijwel uitsluitend wordt gerefereerd aan zijn dissertatie (1963) en zijn rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar (1966) wordt ten onrechte de indruk gewekt dat Van Hoof de laatste twintig jaar niets substantieels meer heeft bijgedragen aan de sociologie van arbeid en bedrijf.

Frank Pot

E.L. Schokking-Siegerist, **Grenzen aan gedrag. Een analyse van de invloed van maatschappelijke rollen op individueel gedrag.** Dissertatie Rijksuniversiteit Leiden, 1987, 159 p.

De aanleiding tot het onderwerp van dit proefschrift vormden de verrassende resultaten van een in 1975 door de auteur zelf uitgevoerd onderzoek naar het sterk stijgende ziekteverzuim onder werkende vrouwen. Uit dit onderzoek bleek dat de hoge werkbelasting die voortkwam uit de combinatie van vrouwenrol en werknemersrol geen doorslaggevende invloed had op het ziekteverzuim. In dit proefschrift wordt met behulp van roltheorie en cognitieve psychologie een gedragsverklarend model ontwikkeld, waarmee deze uitkomst alsnog wordt verklaard.

Nadat de auteur heeft geconstateerd dat *de* roltheorie niet bestaat, laat zij in hoog tempo een groot aantal sociologische en sociaal-psychologische theorieën de revue passeren, zowel vanuit de structurele stroming, die ervan uitgaat dat het sociale systeem rollen dwingend aanbiedt aan individuen (Linton, Parsons, Merton), als vanuit de interactionistische stroming, die ervan uitgaat dat rollen ontstaan in de interacties tussen mensen (Mead, Moreno, Goffman). De auteur doet een poging beide stromingen te integreren: zij neemt uit elke stroming een aantal aspecten over en beschouwt die als uitgangspunten voor haar verdere betoog. Met behulp van de cognitieve psychologie construeert zij vervolgens een gedragsverklarend model, waarin rollen worden opgevat als geordende cognitieve structuren die zich vormen onder invloed van maatschappelijke structuren. Bij die rollen horen gedragsrichtlijnen en het afwijken daarvan zal angst oproepen voor sancties en cognitieve wanorde (rolconflict). Uiteindelijk komt de auteur tot een theorie die beschrijft hoe rolconflicten ontstaan en opgelost worden. Hiertoe combineert zij elementen uit het model van Gross en het bekende 'Michigan-stressmodel' van Kahn tot één model: het procesmodel. Het ontstaan van een conflict en de hantering daarvan doorloopt een aantal fasen die kort te omschrijven zijn als: oorzaak, rolconflict of roloverlading (overbelasting door te veel rollen), ontstaan van rolspanning (fysiek of psychisch), afwegen van hanteringswijzen en gedragskeuze.

Nadat meer dan de helft van het boek gewijd is aan het ontwikkelen van het theoretisch model, wordt vanaf hoofdstuk 5 de theorie toegepast op de situatie van buitenshuis werkende vrouwen. Na kort een beeld te hebben geschetst van de inhouden van de vrouwen- en de werknemersrol, laat zij met behulp van het procesmodel zien welke conflicten kunnen ontstaan als vrouwen beide rollen moeten combineren. Als de vrouw buitenshuis werkt, terwijl zij tevens alle traditionele vrouwentaken in huis blijft vervullen, zal de kans op rolconflicten (cognitieve incongruentie) klein zijn, maar de kans op roloverlading groot. Omdat roloverlading echter minder ernstige spanningen veroorzaakt dan rolconflicten is hiermee verklaard waarom de auteur in vroeger onderzoek vond dat de zware, dubbele belasting van deze vrouwen toch gepaard ging met een hoge satisfactie en een laag ziekteverzuim. Vrouwen die buitenshuis werken en die een gedeelte van hun 'vrouwentaken' hebben overgedragen aan hun mannen, zullen minder roloverlading ervaren, maar meer cognitieve incongruentie, omdat zij als vrouwen afwijken van het typische vrouwelijke rolpatroon. Zij ervaren als gevolg hiervan veel rolspanning en dit verklaart waarom uit eerder onderzoek bleek dat vrouwen in deze situatie, ondanks de relatief lage belasting, toch weinig tevreden waren en een hoog ziekteverzuim vertoonden. Hiermee zijn de belangrijkste vragen beantwoord die waren blijven liggen uit het eerdere onderzoek naar het ziekteverzuim van vrouwen.

De dissertatie biedt een aardig overzicht van theoretische stromingen binnen de roltheorie. Door de veelheid van theoretische begrippen loopt de lezer echter wel het gevaar

door de bomen het bos niet meer te zien. Een ander probleem vind ik dat het verklaren van onderzoeksgegevens met een achteraf ontworpen theorie het gevaar meebrengt dat men naar de reeds bekende resultaten 'toepraat', waardoor er een cirkelredenering ontstaat. De conclusie van de auteur dat het ontworpen model de gegevens goed kan verklaren, moet dan ook met enig voorbehoud worden gezien. Verder vind ik het jammer dat de auteur het laat bij algemene aanbevelingen en dat zij geen praktische suggesties doet om de problemen van buitenshuis werkende vrouwen op te lossen: de auteur laat hier duidelijk een kans liggen. Ten slotte vind ik dat, zeker gezien de gedateerdheid van de cijfers uit 1975, het huidige gestaag dalende ziekteverzuimcijfer onder vrouwen, tegenover de stabilisering van het ziekteverzuim onder mannen, minstens genoemd had moeten worden en dat ook aanzetten tot een verklaring hiervan welkom waren geweest. Ondanks deze bezwaren vind ik het boek vanwege de behandelde problematiek de moeite waard, vooral voor hen die zich bezighouden met vrouwenstudies.

Moniek Steggerda

S. Frith, **Jeugsociologie** (vert. G. Haanen). Wolters-Noordhoff, Groningen 1987, 103 p.

Vanaf de Tweede Wereldoorlog zijn de jongeren als maatschappelijke categorie sterk op de voorgrond getreden. Hun gedrag week vaak nogal af van geldende normen en bracht ongerustheid teweeg bij volwassenen. In het licht hiervan gingen onder andere sociologen zich bezighouden met jeugd, jeugdproblemen en jeugdculturen en verscheen er een stroom van publikaties op dit gebied. Voor wie in kort bestek inzicht wil krijgen in deze materie is het in 1984 verschenen en recentelijk in het Nederlands vertaalde werkje *Jeugd-sociologie* van de Engelse socioloog Frith van belang.

De auteur geeft een overzicht van de verscheidenheid aan inzichten binnen de sociologie met betrekking tot jongeren en hun leefsituatie, waarbij hij zich oriënteert op de Angelsaksische literatuur. Hij begint met de vraag wat nu eigenlijk onder jeugd moet worden verstaan. Deze is niet zo gemakkelijk te beantwoorden. Jongeren vormen niet alleen een bepaalde leeftijdsgroep, maar ook een specifieke maatschappelijke categorie. Hun positie hangt nauw samen met maatschappelijke omstandigheden en is derhalve door de tijd heen aan veranderingen onderhevig.

Na zijn uiteenzetting over het begrip jeugd stelt Frith het verschijnsel jeugdcultuur aan de orde. Hij schetst een beeld van de ontwikkeling van jeugdculturen in de VS en in Engeland waarbij duidelijk wordt wat de verschillen zijn tussen beide landen, ook met betrekking tot de ideeën over jeugdcultuur. In de VS deed vooral de functionalistische visie opgang, waarin men de functie benadrukt die de jeugdcultuur vervult. Zij heft spanningen op die optreden bij het volwassen worden en draagt zo bij aan de handhaving van de maatschappelijke orde. Een systematische uitwerking van deze benadering vinden we bij de auteur Eisenstadt, wiens werk in het boek aan de orde komt. Frith besteedt ook aandacht aan de kritiek op de functionalistische visie.

In Engeland was het uitgangspunt de empirische observatie van jongeren. Gemeenschappelijke activiteiten zijn een neerslag van gemeenschappelijke waarden en de socioloog moet de betekenis van het gedrag achterhalen door de waarden naar boven te halen. Waar in de VS de bestudeerde jeugdcultuur meer een middenklassecultuur was, trad in Engels onderzoek vooral de arbeidersklassecultuur op de voorgrond. Toonaangevend in de Engelse benadering is het onderzoek van het Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) waarin de diverse jeugdstijlen centraal staan. In het klassieke werk op dit gebied, *Resistance through Rituals* (Hall en Jefferson 1975) wordt een theorie van de jeugd-

cultuur ontwikkeld met als centrale visie dat afwijkende stijlen meer een uitdrukking zijn van klasseverschillen dan van generatieverschillen. Frith maakt duidelijk hoe deze visie is ontstaan en besteedt aandacht aan de kritiek die zij heeft uitgelokt. Deze betreft met name de marxistische uitgangspunten. Daarnaast brengen feministen als fundamentele kritiek naar voren dat meisjes in de theorie genegeerd worden en dus ook verschillen tussen jeugdculturen van jongens en meisjes.

Een derde benadering die bij Frith aan de orde komt, is die van de jeugd als maatschappelijk probleem. Veel sociologen hebben zich beziggehouden met probleemjongeren en hebben getracht de oorzaken van criminaliteit onder jongeren te achterhalen. Waar in het begin van deze eeuw delinquent gedrag vaak als psychisch probleem werd gezien, ontstond geleidelijk de gedachte dat criminaliteit een maatschappelijk probleem is. De socioloog Matza betoogt dat crimineel gedrag het resultaat is van de interactie tussen mensen die zich op een bepaalde manier gedragen en anderen die daarop reageren. Bovendien blijkt criminaliteit vaak versterkt te worden door stigmatisering. De kritiek, die vaak wordt geuit op deze theorieën over criminaliteit, luidt dat nauwelijks aandacht wordt besteed aan crimineel gedrag van meisjes. Daarnaast hebben sociologen volgens Frith vaak hun eigen politieke ongerustheid geprojecteerd op jongeren. Zij wekken de indruk dat alle jongeren afwijkend gedrag vertonen en ontwijken de vraag naar de relatie tussen afwijkend en aangepast gedrag.

De auteur besluit zijn boek met een blik op de toekomst van jongeren in het licht van jeugdwerkloosheid. Enerzijds lijkt dit probleem een kloof te veroorzaken tussen jongeren die in de industrie terecht komen en de hoger opgeleide jongeren met de betere kansen. Anderzijds blijkt ook deze laatste categorie getroffen door de economische recessie hetgeen jongeren misschien wel tot een politieke categorie maakt.

Het boek Jeugdsociologie is in een zeer prettige en leesbare stijl geschreven. Het is bedoeld voor studenten in het MBO, HBO en het wetenschappelijk onderwijs maar zeker ook geschikt en aan te bevelen voor een breder lezerspubliek dat geïnteresseerd is in en te maken heeft met jongeren.

Brigitte van Dam

J. Berting, J. Breman en P.B. Lehning (red.), **Mensen, Macht en Maatschappij. Een bundel sociaal-wetenschappelijke opstellen.** Boom, Meppel/Amsterdam 1987, 212 p.

De aanleiding voor het uitgeven van deze bundel opstellen was het met emeritaat gaan van J.A.A. van Doorn, de grondvester van de faculteit der Sociale Wetenschappen aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. De bundel is bedoeld als een soort Liber Amicorum, een blijk van waardering van collega's die in de loop der jaren, sinds de oprichting van de faculteit in 1960, met hem op enigerlei wijze binnen deze organisatie hebben samengewerkt.

Niet zozeer het werk van Van Doorn zelf, alswel de door Van Doorn ontwikkelde Rotterdamse formule staat in dit boek centraal. In die formule wordt gekozen voor een sociologiebeoefening die de nadruk legt op de samenhang tussen maatschappelijke vraagstukken en beleid en die deze samenhang in een multidisciplinair en vergelijkend perspectief plaatst. De Krimp en Groei-bedreiging van de Rotterdamse formule en faculteit is er vermoedelijk debet aan dat de bundel meer het karakter van een Oratio pro Domo dan van een Festschrift heeft aangenomen. Het lijkt minder de bedoeling te zijn Van Doorn een genoegen te doen dan nog eens onder het voetlicht te brengen wat die Rotterdamse formule inhoudt en wat de comparatieve voordelen ervan zijn.

De bundel bestaat uit drie delen. In deel I met als titel *Sociale Wetenschappen en Universiteit*, met bijdragen van Leune, Langeveld en Van Schendelen, wordt ingegaan op opleidingsvraagstukken. Vooral de bijdrage van Leune, waarin het ontstaan en de ontwikkeling van de Rotterdamse faculteit wordt beschreven en de betekenis van de Rotterdamse formule wordt beschouwd, is erg instructief. Hij laat zien dat de formule zelf, evenals de implementatie ervan, van de aanvang af niet zonder problemen is geweest. Allereerst omdat er een ingebouwde spanning bestond tussen de vereisten van een wetenschappelijke opleiding tot socioloog, het leren kennen van de werkelijkheid, en de vereisten van een beroepsopleiding, het leren veranderen van de werkelijkheid. Dat gaf de opleiding een wat schizoid karakter, dat nog eens werd versterkt door de tweezijdige manier waarop het richtinggevende idee van de beleidsoriëntatie kon worden geïnterpreteerd, namelijk als onderzoek voor beleid en als onderzoek van beleid. Vervolgens omdat er meer energie werd gestoken in de fundering en legitimatie van de formule, dan in de implementatie en de evaluatie ervan. Leune vergelijkt de Rotterdamse sociologen, wat dit betreft, met de pedagoog die zo mooi en overtuigend kan uitleggen hoe kinderen behoren te worden opgevoed, maar geen kans ziet zijn eigen kinderen in overeenstemming met zijn idealen groot te brengen.

Langeveld toetst, in een wat oppervlakkige bijdrage, de uitgangspunten van de Rotterdamse formule aan haar praktijkervaringen bij vooral de WRR en Van Schendelen gaat, in een quasi-distantiërend artikel over de politisering van de universiteit, in op de Krimp en Groei-perikelen en de Rotterdamse casuïstiek.

In deel II, *Sociale Wetenschappen en Beleid*, wordt vooral ingegaan op sociaal-economische vraagstukken. De Roos steekt de sociologen een hart onder de riem door het sociologische ontzag voor de economische wetenschap te ondergraven. Sociologen zouden naar zijn mening wat meer zelfvertrouwen moeten hebben. Peper past de Rotterdamse manier van sociologiebeoefening van binnenuit toe, door enige observaties te berde te brengen over het burgemeesterschap van de grote stad. Net als al het geval was bij Langeveld is het bezwaar tegen deze bijdrage dat niet erg diep wordt gegraven. Als dit inderdaad Rotterdamse sociologie is, dan gaat die sociologie de 'common sense' nauwelijks te boven. Datzelfde geldt voor de 'economische' bijdrage van Albeda over vakbondsmacht en sociaal-economisch beleid. Dit artikel heeft echter toch wel iets aardigs. Dat aardige is niet gelegen in het feit dat het een pleidooi vormt voor een versterking van het neocorporatieve bestel, en daarmee tegen de mode in gaat, maar in de impliciete waarschuwing die het bevat tegen de waan van de dag. Werd immers tien jaar geleden niet alom gevreesd voor het ontstaan van de vakbondsstaat? Expliciet komt deze waarschuwing ook aan de orde in de bijdrage van Van Voorden, over misvattingen en misschattingen in het arbeidsmarktbeleid. In zijn artikel laat hij aan de hand van voorbeelden zien dat een beleidsgeoriënteerde sociologie moet oppassen voor overmoed; de voorspelkracht blijkt gering te zijn, zelfs – of juist – bij majeuere ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Het is goed dit bij het ontwikkelen van blauwdrukken, scenario's en brede toekomstperspectieven te blijven realiseren, merkt hij op.

In deel III, *Beleid en Maatschappij*, zijn ruimer georiënteerde artikelen opgenomen. Ook Lehning waarschuwt in zijn bijdrage voor een overschatting van de mogelijkheden van een beleidsgeoriënteerde sociologie. Hij concludeert uit zijn betoog dat beleidswetenschap, alvorens zich als gretige interventiewetenschap te presenteren, meer over haar eigen aard zou dienen te reflecteren. Berting schrijft over prestatieoriëntering, individuele prestaties en de verzorgingssamenleving. Daarmee werkt hij een aantal aanzetten van Van Doorn uit, of liever combineert hij een aantal van diens analyses. De artikelen van Berman, over staatsbescherming van arbeid in India, en Blockmans, over sociaal-demo-

cratische cultuurpolitiek in het interbellum, passen eigenlijk niet zo erg in de bundel. Werd in de andere bijdragen nog uitgegaan van ideeën van Van Doorn of ten minste lip-pendienst aan zijn ideeën bewezen, hier is dat niet meer het geval. Wel zijn ze typerend voor de brede belezenheid en interesse die het werk van Van Doorn altijd hebben geken-merkt en nog steeds kenmerken.

Al met al kan geconcludeerd worden dat de bundel, met zijn te weidse en te wijde titel, coherentie ontbeert en nogal wisselvallig van kwaliteit is. Van Doorn, toch wel de meest prominente vertegenwoordiger van zijn generatie, had beter verdient. Wat hij ooit in een beruchte boekbespreking chargerend over Thoenes heeft gezegd, geldt eigenlijk ook met alle overdrijving voor hemzelf. Een avond met Van Doorn bij de haard levert vermoede-lijk interessantere ideeën op dan in dit boek zijn te vinden.

Wil Arts

C. van Dijkum, Spelen met paradoxen; een methodologische studie naar vicieuze cirkels in denken en handelen, dissertatie RU Utrecht, 1988, 232 p.

Van Dijkum probeert de lezer er van te overtuigen dat een systeemtheoretische aanpak, gecombineerd met elementen van actie-onderzoek, een oplossing biedt voor problemen van praktijkgericht onderzoek, daar waar de traditionele methodologie faalt. Wat mij be-treft, tevergeefs. In een zeer abstracte betoogtrant wordt in het eerste deel de vloer aange-veegd met Poppers 'afwijzing van inductie', met het 'naïeve falsificationisme' en in het al-gemeen met de 'empirisch-analytische stroming'. Op de ontstellende cumulatie van mis-verstanden in dit gedeelte ga ik niet in; slechts één: de bekende verwisseling van *weerleg-baar* (dat wil zeggen toetsbaar, controleerbaar) met *weerlegd* (dat wil zeggen: onjuist; p. 107). Eén van Van Dijkums toverwoorden is 'recursie': dat heeft met de wisselwerking deel/geheel te maken (ongeveer de definiëring die de auteur geeft). Wat een begrip dat zo ruim is dat er zowel de in de methodologie bekende multiniveauproblemen als het pro-bleem van tweezijdige causaliteit en het operationaliseren onder vallen, aan verbetering mee kan brengen, ontgaat me.

In het tweede deel wordt een doorsnee praktijkgericht evaluatie-onderzoek in de sfeer van de gezondheidszorg (het gaat om fysiotherapeuten in Amsterdam) als toetssteen ge-bruikt voor Van Dijkums (en promotor Klabbers') systeemmethodologie. Het onderzoek werd langs traditionele lijnen – deels kwantitatief, deels kwalitatief – verricht. Het project was niet in alle opzichten succesvol en leidde tot nogal wat conflicten. Dat lag overigens nogal voor de hand als we lezen dat het onderzoeksteam (door de auteur?) werd opgeza-deld met langdurige discussies over falsificatie en verificatie, objectiviteit en subjectiviteit en overige wetenschapstheoretische en methodologische zaken. Van Dijkum constateert bedroefd dat '...de betrokken sociologe niet duidelijk maakte wat haar alternatief was voor het falsificatieprincipe van Popper' (p. 107). Pas in een van de laatste hoofdstukken wordt beargumenteerd dat het allemaal met interactieve spelsimulatie veel beter zou kun-nen, zonder dat dit de facto ook wordt aangetoond. Ik wil dit echter graag geloven; simu-latie is een buitengewoon vruchtbare techniek om ideologieën en gedragingen van partici-panten in een sociaal proces op het spoor te komen in het beperkte bestek van enkele ses-sies. Bovendien kan het – als men met reële, niet gespeelde roldragers werkt – niet alleen kennis voor de onderzoeker, maar ook voor de betrokkenen zelf opleveren. De lezer be-gint zich echter af te vragen of het de auteur bij het fysiotherapeutenproject primair om *onderzoek* dan wel om *begeleide bewustmaking* te doen is; en dat maakt toch wel even wat uit als het om een methodologische discussie gaat.

De gedetailleerde beschrijving van uiteenlopende visies en gedragingen van zowel onderzoekers als van verschillende belangengroepen van onderzochten is een verdienste van de auteur. Helaas blijft de waardering hierbij steken; niet in het minst door de ontelbare spel- en stijlfouten; in de eerste tien minuten lezen signaleerde ik reeds acht verkeerd gespelde auteursnamen (Bernouilli in plaats van Bernoulli; Hermholtz in plaats van Helmholtz; Boejas-Hommes in plaats van Boesjes-Hommes, enzovoort). Mijn aldus snel gevormde vooroordeel 'een buitengewoon slordig boek' heb ik geprobeerd te weerleggen door bij het verdere lezen alleen op de inhoud te letten; een falsificationistische opstelling dus. Hoewel Van Dijkum aan deze wetenschappelijke werkwijze een grondige hekel heeft, had hem dat hier toch enige voordelen kunnen opleveren. Helaas... de inhoud evenaart spelling en stijl.

P.G. Swanborn